

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет іноземної філології
Кафедра германських мов і зарубіжної літератури

Дипломна робота магістра на тему:
**«Проповідь християнського милосердя і любові до людини
у творчості Чарльза Діккенса»**

Виконала: студентка II курсу, групи Angs1-M19z
спеціальності 014 Середня освіта (Мова і
література (англійська))

Антохова Любов Володимирівна

Керівник: Притуляк В.Г.,
кандидат філологічних наук, старший викладач.

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2021 рік

Вступ.....	3
Розділ I. Програма морального перевиховання людей у творчості Чарльза Діккенса.....	6
Розділ II. Розв'язання проблеми самотності маленької беззахисної істоти в жорсткому світі в романі Ч.Діккенса «Пригоди Олівера Твіста»..	23
Розділ III. Подолання суперечності «користолюбство-любов до дитини» в романі Ч.Діккенса «Домбі і Син».....	43
Розділ IV. Боротьба Емі, Крихітки Дорріт, за кращу долю своїх рідних в однойменному романі Ч.Діккенса.....	57
Висновки.....	74
Список використаних джерел.....	79

Вступ

Одним із можливих і цікавих шляхів вивчення художнього світу Чарльза Діккенса є сприйняття і тлумачення християнських мотивів в його творчості. Саме дослідження християнського аспекту творчої спадщини письменника дозволить нам зрозуміти художнє втілення моральних принципів Діккенса та глибше зазирнути у внутрішній світ героїв його творів.

Упродовж усього свого творчого шляху Діккенс залишався християнином, він сам вірив у вчення Ісуса Христа та переконував читачів своїх творів, що світ можна виправити лише за допомогою дотримання євангельських заповідей. Євангеліє було головним критерієм, яким він керувався впродовж життя, а цінності Нового заповіту він намагався передати своїм читачам.

Н.П. Міхальська вважає моральний принцип «найголовнішою структуроутворюючою основою» [18, с.14] його романів, адже він досліджує такі етичні вади і гріхи як гордіня, святенництво та пиха. Переломними у свідомості письменника стали 40-50-ті роки, хоча проблеми добра і зла, нагороди і відплати цікавили його завжди, а християнські мотиви визначали проблематику, поетику та навіть жанрову специфіку деяких творів (наприклад, «Різдвяні повісті»).

Від початку виходу перших романів Діккенса, його творчість піддавалась критиці і дослідники сприймали її як відображення соціального конфлікту епохи: нелюдність влади грошей, приниженість знедолених та їхньої праці. Діккенса вважали творцем соціальних полотен і, досліджуючи його творчість, звертали увагу на важливість порушених проблем, критику сучасної для письменника дійсності, викриття соціальної несправедливості та інше. Однак чималу роль у його світосприйнятті грало християнське вчення, а ця сторона вітчизняними дослідниками 30-60-х років ХХ століття сприймалась як вияв слабкої позиції Діккенса, або взагалі ігнорувалась.

Як зазначає Т.М. Шевельова «Наш час (кінець ХХ - початок ХХІ віків)

ознаменувався новим прочитанням Діккенса з урахуванням колишніх досягнень. В роботах останніх десятиліть, присвячених творчості Діккенса, позначені нові акценти його творчості: гуманізм і людинолюбство письменника, його прагнення до досягнення духовної єдності за допомогою моральних цінностей, які несуть у собі правду, добро і красу, тверду віру в можливість духовного відродження людини, глибоку впевненість у необхідності гуманного і морального вдосконалення суспільства.» [59, с.2]. У своїй дисертації вона досліджує «різдвяну» філософію та біблійну образність і християнські обряди в романах, систему образів та сюжетну структуру романів.

Актуальність дослідження. Отже, як було зазначено вище, інтерес до вивчення творчої спадщини Ч.Діккенса упродовж останніх десятиріч не лише не йде на спад, а й з кожним роком зростає. Це пов'язано з тим, що в нашому суспільстві відбувається процес відродження духовно-християнських цінностей, а тому для літературознавців важливим є дослідити, як англійський письменник ХІХ сторіччя Чарльз Діккенс утверджував названі цінності у своїх художніх творах. Проблема проповіді християнського милосердя Діккенсом є важливим аспектом дослідження його творчості.

У вітчизняному і зарубіжному літературознавстві існує справжня дікенсіана, яка щороку поповнюється. Так, окремим аспектом творчості письменника присвятили свої праці Е. Уїлсон [56], В. Івашова [13] З. Лібман [17], Д. Урнов [30], К. Шахова [35, 36], В. Міщук [21], Т. Шевельова [59, 60], Н. Міхальська [18-20] та інші.

Т. Шевельова [59] присвятила свою працю вивченню християнських мотивів, а Ю.Султанов [28] розглянув принципи Добра у творчості Діккенса. Ларсон [50] вивчав цитування Біблії в романах, а В. Дмитрук [47] описав мотиви Різдва як сімейного свята в ранніх творах романіста. Водночас проблема вивчення християнського милосердя і любові до людини залишається відкритою, бо на сьогоднішній день немає багато досліджень на цю тему.

Мета і завдання дослідження. Мета цієї роботи полягає в системному вивченні образної системи Діккенсових романів, а також як названа вище проблема проявляється у тому чи іншому романі письменника.

Для цього потрібно виконати такі завдання:

- здійснити проблемний аналіз науково-критичної літератури з проблеми дослідження;
- дати конкретний і детальний науковий опис художніх рішень Діккенса з відображення досліджуваної проблеми;
- проаналізувати розвиток ідеї християнського милосердя на конкретних образах Ч.Діккенса;
- узагальнити спостереження в системі чітких висновків.

Об'єкт дослідження – романи Ч.Діккенса «Пригоди Олівера Твіста», «Домбі і син» і «Крихітка Дорріт», в яких найяскравіше проявилась ідея християнського милосердя, а також інші твори, які залучаються до висвітлення проблеми епізодично.

Предмет дослідження – християнське милосердя і любов до людини в романах Ч. Діккенса.

Використано такі методи дослідження як історико-функціональний та текстуально-концептуальний аналіз, а також елементи компаративістики.

Методологічною основою роботи стали праці вітчизняних і зарубіжних дослідників Ч.Діккенса (Е.Уілсон, В.Івашова, З.Лібман, Д.Урнов, К.Шахова, Т.Шевельова та інші).

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали й висновки роботи можуть бути використані дослідниками творчості Ч.Діккенса, студентами-філологами, учнями середньої школи для вивчення окремих аспектів творчості англійського письменника ХІХ сторіччя.

Структура роботи. Праця обсягом 84 сторінки складається із вступу, 4-х розділів та висновків. Список використаних джерел налічує 61 позицію.

Висновки

Досліджуючи християнські милосердя і любов до людини у творах Чарльза Діккенса варто визначити, що в Біблії суть любові дуже проста: «Оце моя заповідь — щоб любили один одного ви, як Я вас полюбив. Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх. Ви друзі Мої, якщо чините все, що Я вам заповідую. Це Я вам заповідую,— щоб любили один одного ви!» [2, с.1333]. «Так бо Бог полюбив світ, що віддав Сина свого одnorodженого, щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, але мав життя вічне» [2, с.1311].

Біблія – це взагалі книга любові. Вона розповідає що Бог є любов. Він послав Сина, щоб спасти людей від їхніх гріхів. Син Божий, Ісус Христос, настільки полюбив людей, що назвав їх друзями і помер на хресті, щоб вони могли бути прощеними і бути з Богом. І Він просить людей любити один одного.

Герої Діккенса, що є уособленням добра, якраз наділені такою любов'ю. Він яскраво висміює «самодурство» людей, які роблять зло під маскою любові. Він зображує всі сторони життя, яке його оточувало, та показує лицемірство у всіх його проявах. Його програма перевиховання людей доволі проста: людям просто потрібно взяти приклад з Христа та виконувати свій обов'язок перед Ним, обов'язок любити один одного.

Впродовж життя погляди Діккенса глибшали, переживаючи випробування та розмірковуючи над ними, Чарльз Діккенс глибше занурюється в почуття і переживання героїв. В романі «Пригоди Олівера Твіста» він описує життя Олівера та його «пригоди» з легкістю. Показує, як важко Оліверові жити з перших днів життя, він залишений і нікому не потрібний, ніхто не цікавиться ним по справжньому і всі, хто його оточує, прагнуть лише нажитись на ньому, вдаючи це за благородство. Хлопчик знайомиться з усіма проявами цинізму та вважає, що так і має бути. Він по дитячому наївний та до останнього вірить словам, а не очам. Але потім він знайомиться зі справжньою добротою та турботою і відтоді вирішує

присвятити своє життя добру. Він намагається бути чесним, служити іншим та бути вірним своєму вибору в різних випробуваннях та навіть хворобі і смерті. Він по-дитячому довіряє Богові та намагається віддячити всім, хто заслуговує добра. Він відмовляється від помсти і щиро співчуває навіть негідникам, коли їх наздоганяє відплата за їхні вчинки.

В романі «Домбі і син» автор розмірковує над цінністю багатства та становища людини у суспільстві, над владою грошей та їхнім впливом на людину. Він показує, що часто бажання наживи настільки псує людину, що вона втрачає всякий зв'язок з реальністю. Містер Домбі вже багатий, але він настільки осліплений, що не бачив нікого навкруги. Він самовпевнений, але ним легко маніпулюють його сестра та його ж службовець. До своєї дружини він ставиться холодно, адже вона «розчарувала» його донькою замість сина, а, подарувавши сина, не хотіла «зробити зусилля» і взагалі померла. Доньку він всяко ігнорує і намагається забути як якийсь прикрий випадок.

Вважаючи, що гроші можуть все, а він їх має багато, він, втративши одного сина, вирішив завести іншого. Другу дружину він взагалі фактично купує у її матері, та навіть не намагається будувати з нею стосунки, він вважає, що його гроші вже зробили це за нього. Навіть свої повідомлення він передає їй через Панкса, цим ще більше принижуючи її та фактично кидаючи до його лап. Навіть сина, якого він любив, він не зміг ошчасливити. Його він радше сприймав як підтвердження вивіски на своїй конторі. Цікаво, що навіть добро, яке робив містер Домбі, зрештою оберталось злом для тих, для кого він це робив.

Але любов, яка поселилась у домі Домбі в особі матері Флоренс, згодом передалась її доньці. Через неї вона, підкріплена добротою годувальниці, проявлялась до маленького Поля, завдяки чому він виріс добрим та ніжним хлопчиком, хоч і дуже хворобливим. Поль поніс її до своєї школи, де був настільки милим, що його навіть розбишаки не чіпали. За задумом батька цей маленький хлопчик мав стати його копією, але любов і приклад його сестри завадили цьому. Справжній любові не потрібна зброя,

вона сама є могутньою зброєю, що здатна здолати будь-які негаразди. Флоренс не претендувала ні на що, вона просто побачила, що дитячко потребує її і була щаслива від цього, вона подарувала йому всю любов, на яку була здатна, і цим прикрасила його життя.

Ця ж любов, згодом, перемогла навіть самого містера Домбі, але, щоб зрозуміти свою помилку, йому довелося втратити все: ім'я, гроші, владу; все, чим він дорожив і що вважав цінністю. Вона допомогла Флоренс пробачити батька, добитись взаємності, адже як Христос полюбив людей, коли вони були ще грішниками і помер за них, так і Флоренс любила свого батька, коли він її ігнорував.

Діккенс не вважає, що всі, хто чинили несправедливо, обов'язково повинні померти. Усі мають право на покаєння і всі, хто каються, мають право на прощення та переродження. Зло, що чинив містер Домбі щодо своєї сім'ї, не менше, ніж зло, що чинив Монкс щодо Олівера, але один загинув, так і не покаювшись, а інший не лише покався і вижив, а ще й пізнав справжню радість бути батьком та дідом. У післані до Римлян написано «Не будь переможений злом, але перемагай зло добром» і Флоренс показала, як це прекрасно, коли зло переможене добром.

У романі «Крихітка Дорріт» Еммі після втрати матері починає свою боротьбу за кращу долю для своїх рідних. Не сказано, де вона навчилася любити, можливо в сторожці свого хрещеного, який спеціально поставив для неї крісло та щоразу «заманював» чимось смачним чи якоюсь іграшкою. Саме там, коло воріт в'язниці, вона побачила, що її тато ніколи не переходить за ворота, і в її серці поселилось співчуття, яке потім переросло в обов'язок покращити татове існування.

І хоча всі вже звикли називати її Крихітка Дорріт, зважаючи на малий зріст та тендітність через недоїдання, цій дівчині на початку роману 22 роки. Вона вже нічим не обмежена, крім своєї власної совісті і обов'язку любові до своїх рідних. Олівер і Флоренс були малими та беззахисними, але Еммі вже доросла і самостійна. Вона з легкістю могла б жити окремо і думати лише

про себе, як це робили її брат та сестра, до того ж, виховання у неї не відрізнялось від їхнього.

Та ця дівчина з юних літ вирішила слідувати прикладу Христа та виконувати свій обов'язок перед Ним – вона любила всіх, хто стрічався їй на шляху та піклувалась навіть про тих, хто був невдячним та користувався її добротою. Навіть закохалась вона досить незвично: в старшого чоловіка, який проявив до неї батьківську турботу та який був близькій їй по духу.

В цій історії вже не так багато іронії, а герої вже більше розуміють свій стан та свідоміше роблять вибір. Батько Еммі чудово розуміє, чим жертвує заради нього його донька, хоча і вдає що ні, та коли у нього знову з'являються свобода та гроші, він не виправляється і далі не рахується з потребами та бажаннями Крихітки Дорріт, навпаки, він наймає для неї вчительку та тримає її під цілодобовим наглядом, щоб вона змінювалась та відповідала статусу сімейства Доррітів. Але навіть в таких обставинах вона не гнівається на нього, а в найважчі моменти хоче обійняти його та потурбуватись про нього.

Діккенс наголошує, що любов та турбота приносять радість не лише тому, на кого спрямовані, але ще більше добра вони приносять тому, хто їх проявляє. Християнство вчить, що любити людей потрібно ради Христа, а не якихось своїх амбіцій. Ми всі творіння і діти одного Батька Небесного, а проявляючи любов один до одного, ми проявляємо любов до Бога і таким чином шануємо його. Оточуючі можуть використовувати це, можуть не розуміти чи навіть принижувати, але людина повинна розуміти, що це потрібно насамперед їй. Зло руйнує людину, що його проявляє, і все навколо, а добро – навпаки. Тому Святе Письмо вчить давати так, щоб ліва рука не знала про те, що робить права, а все таємне стане явним свого часу. Щоб робити добро в тиші і не «трубити» про це всім оточуючим, інакше людина вже отримує нагороду за свою доброту, а Бог хоче, щоб людина дочекалась нагороди від Нього.

Любов до своїх рідних і особливо до батька допомогла самій Еммі

здобути щастя та любов. Її сестра та брат обрали шлях егоїзму і один не зміг пережити чергову бідність, спився, а згодом помер, а інша не змогла насолодитись багатством та сім'єю через свою гордість і постійну війну зі свекрухою. І лише в домі Еммі та Кленема було достатньо любові для всіх, хто її потребував і вони були сповнені любові один до одного.

Чарльз Діккенс був християнином і в своїх творах проповідував християнські цінності. Він наділяв своїх героїв тими чеснотами, які пропагує християнство та показував, чого варта людська гордість та егоїзм. Спочатку, в силу віку, ми всі ділимо людей на поганих і добрих, і так робив Діккенс у своїх творах, згодом, як і всі, він побачив, що життя не таке просте і часто добрі люди роблять помилки, як і погані люди здатні на добрі вчинки. Та все ж, як жити, людина обирає сама, цінності вона теж обирає сама, а згодом, впродовж життя вона або підтверджує свій вибір, або міняє його. Таке право і здатність дав людині Бог, показавши наслідки кожного вибору і згодом спитає з кожного. Також дав право на помилку і за цю помилку сам заплатив життям, щоб людина мала можливість покаятись і продовжувати жити далі.

Герої романів Чарльза Діккенса теж живуть по-різному, бачать життя по-різному. Хтось змінюється в залежності від обставин, а хтось - ні. Романи наповнені персонажами та подіями, і через кожного Діккенс пропагує якусь істину, яка йому цікава і зрозуміла, образи пов'язані між собою і показують різні варіанти розвитку подій, та відповідальність розділяє між виховним впливом та самою людиною. З одного боку він показує згубний вплив системи та держави, а з іншого - не знімає відповідальності з самої людини.

Список використаних джерел

1. Адріан А. Про взаємини батьків та дітей у романах Ч.Діккенса. – К., 1968. – 208 с.
2. Біблія. Пер.І.Огієнка. – Минск: «Принткорп», 2010. – 1523 с.
3. Богачевська Л. Художнє втілення дитячих образів у творчій спадщині Ч.Діккенса та В.Винниченка // Зарубіжна література в НЗ. – 2004. – №3. – С. 14-17.
4. Боровикова Л. Діккенс и детство // Правда жизни. - 2005. - № 7-8. - С. 17-21.
5. Варьяш А. Чарльз Диккенс. Тяжелые времена [Текст] / А. Варьяш // Караван историй. Украина. – 2007. – сентябрь. – С. 216-231.
6. Гениева Е.Ю. Діккенс // История всемирной литературы: В 9 т. - Т. 6 - М.: Наука, 1989. - С. 120-130.
7. Гричаник Н. І. Доля дитини-сироти у творчості Чарльза Діккенса. Автореф. дис. кандид. філ. наук. - Л., - 1996. - С. 24.
8. Діккенс Ч. Передмова до роману «Пригоди Олівера Твіста» / Чарльз Діккенс. Пригоди Олівера Твіста. - К.: «Дніпро», 1987. - С.16-19.
9. Діккенс Ч. Пригоди Олівера Твіста: Роман: Для серед.і ст.шк.віку/Пер.з англ..В.О.Черняхівської; [Передм. Н.Ю.Жлуктенко]; Мал.Дж. Крукшенка; Обкл.й титул Є.Є.Котляра. – 2-ге вид. – К.: Веселка, 1993. – 428 с.: іл.-(Шк.б-ка). –ISBN 5-301-01673-3 (укр.)
10. Діккенс Ч. Посмертныя записки Пиквикского клуба. Собр.соч.в 20-ти т. М.: Терра, 1999. Т.1 – 464с.
11. Энгус Уилсон. Мир Чарльза Диккенса. – М.: Прогресс, 1975. — 318 с.
12. Затонський Д.В. Минуле, сучасне, майбутнє. - К.: Наука, 1982. -. 216с.
13. Ивашева В. Творчество Диккенса. - М., 1954. – 256с.
14. Історія світової культури: Навч. посібник / Керівник авт. кол. Л. Т. Левчук. - К.: Либідь, 1994. – 320с.

15. Каптица О. Обзор некоторых трудов по детскому фольклору на английском языке. Кн.: «Детский быт и фольклор», - Л., 1930. – 128с.
16. Катарский, И. М. Диккенс (Критико-биографический очерк) / И. М. Катарский - М.: Худож. лит., -1960. -270с.
17. Лібман З.Я. Чарлз Діккенс : життя і творчість / З. Я. Лібман. - Київ : Дніпро, 1982. - 186 с.
18. Михальская Н. П Чарлз Диккенс: Кн. для учащихся. Биограф. С писателя. - М.: Просвещение, 1987.- 128 с.
19. Михальская Н.П. Чарльз Диккенс. Очерк жизни и творчества. М.: 1959. С. 126-129.
20. Михальська, Н. Діккенс, Чарлз [Текст] / Н. Михальська // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний словник. У 2 т. Т. 1 : А-К / за ред. Н. Михальської та Б. Шавурського. – Тернопіль : Навчальна книга– Богдан, 2005. – С. 548-556.
21. Міщук В. Художній світ Чарльза Діккенса // Зарубіжна література в НЗ. – 1996. – №1. – С. 20-22.
22. Мосейчук М. "Пригоди Олівера Твіста" – сумна книга про дитину-сироту // Зарубіжна література в НЗ. – 2004. – №9. – С. 25-26.
23. Набоков В.Д. Чарльз Диккенс/История западной литературы (1800-1910). Под ред. проф. Ф. Батюшкова. М.: Издание т-ва «Мир», 1917. Том IV. С.61-62
24. Наливайко Д.//Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму [Текст] : підручник / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. - Т. : Навчальна книга - Богдан, 2001. - 415 с.
25. Ненич Г. Я не буду хитрувати. Урок – літературна вікторина за романом Ч.Діккенса "Пригоди Олівера Твіста" // Всесвітня література та культура. - 2002. – №10. – С. 45-46.
26. Ніколенко О. Навчати старшокласників досліджувати. На прикладі теми "Роман Ч.Діккенса "Домбі і син" // Зарубіжна література в НЗ. – 1998. – №10. – С. 6-8.

27. Пронкевич О. // Зарубіжна література ХІХ століття [Текст] : проб. підручник для 10 кл. серед. загальноосвіт. шк. / О. В. Пронкевич. - К. : Педагогічна преса, 1997. - 240 с.
28. Султанов Ю. Принципы Добра. Художественный мир Ч. Диккенса // Зарубіжна література в навчальних закладах. - 2001. - № 9. - С. 51-56.
29. Тугушева М. 'Чарлз Диккенс. Очерк жизни и творчества' - М: Детская литература, 1979 - с.2237.
30. Урнов Д. Чарльз Диккенс и его роман "Приключения Оливера Твиста" // Ч. Диккенс. Приключения Оливера Твиста. - М. : Просвещение, 1985. - С. 5-10.
31. Цвейг С. Діккенс - між Англією і дитинством // Зарубіжна література. - 1998. - № 1. - С. 6.
32. Черненко М. Специфіка англійського реалізму у творчості Ч.Діккенса // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. - 1999. - № 4. - С. 55.
33. Шабловская И.В. История зарубежной литературы (первая половина). - Мн.: Экономпресс, 1998. – 382с.
34. Шавурський, Б. Наш приятель – Чарлз Діккенс [Текст] / Б. Шавурський // Різдвяні повісті / Чарлз Діккенс ; пер. з англ. О. Мокровольського . – Тернопіль : Навчальна книга–Богдан ; Київ : Веселка, 2007. – С. 7-10. – (Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах «Світовид». Серія друга. Література ХІХ століття).
35. Шахова К. Смуток і сміх Чарльза Діккенса // Шахова К. Нариси творчості зарубіжних письменників-реалістів ХІХ -ХХ ст. - К., 1975. - С. 134-137.
36. Шахова К. Усупереч антивихованню // Зарубіжна література. - 2004. - № 6-7. - С. 24-26.
37. Шахова К.О., Наливайко Д.С. та ін. З великими сподіваннями в серці // Світова література 10-клас. - 2010. - С. 67.

38. Шавурський, Б. Наш приятель – Чарлз Діккенс [Текст] / Б. Шавурський // Різдвяні повісті / Чарлз Діккенс ; пер. з англ. О. Мокровольського . – Тернопіль : Навчальна книга–Богдан ; Київ : Веселка, 2007. – С. 7-10. – (Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах «Світовид». Серія друга. Література ХІХ століття).

39. Dickens, Charles. Oliver Twist - Classics, 1994.

40. Dickens, Charles. The Life and Adventures of Nicholas Nickleby, 1997.

41. Баканов А. Ч. Діккенс. Великі сподівання [Електронний ресурс] / А. Баканов. – Київ : Веселка, 1986. – Режим доступу: http://www.aelib.org.ua/texts/bakanov__dickens_great_exp__ua.htm. – Назва з екрана.

42. Вечірко О. Вивчення роману Ч.Діккенса «Пригоди Олівера Твіста» в курсі іст.зар. літ. Студентами філолог.спец. [Електронний ресурс] / О. Вечірко – Наук.записи. Філолог. Науки. – випуск 187. – С.645-650. – Режим доступу: <http://dspace.cuspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3324/1/Вивчення%20роману%20Ч.%20Діккенса%20«Пригоди%20олівера%20твіста»%20в%20курсі%20історії%20зарубіжної%20літератури%20студентами%20філологічних%20спеціальностей.pdf>. – Назва з екрана.

43. Гончаренко, І. Ліки від утопії [Електронний ресурс] / І. Гончаренко // Отрок.ua. Православний журнал для молоді. – 2011. – № 2 (50). – Режим доступу: http://otrokua.ru/ua/sections/art/show/lekarstvo_ot_utopii-1.html. – Назва з екрана.

44. Діккенс Ч. Домбі і син. Роман. Переклад М.Іванова. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/world/getfile.php?tid=727&type=3>. – Назва з екрана.

45. Діккенс Ч. Крошка Доррит. Книга первая. Бедность. Роман. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ruwapa.net/book/charlz-dickens-kroshka-dorrit-kniga-pervaya/>. – Назва з екрана.

46. Диккенс Ч. Крошка Доррит. Книга вторая. Богатство. Роман. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ruwapa.net/book/charlz-dikkens-kroshka-dorrit-kniga-vtoraya/>. – Назва з екрана.
47. Дмитрук, В. А. Мотиви Різдва як сімейного свята в ранніх творах Ч. Діккенса [Електронний ресурс] / В. А. Дмитрук. – Режим доступу: <http://vlp.com.ua/node/1057>. – Назва з екрана.
48. Знайдена перша екранізація Ч. Діккенса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/640587-znaydena-pershaekranizatsiya-ch.dikkensa>. – Назва з екрана.
49. Краще читати, а не дивитись. Провал екранізації Діккенса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/showbiz/20130214-1469594>. – Назва з екрана.
50. Ларсон Д. Біблія в романах Чарльза Діккенса. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ebay.com/itm/The-Bible-in-Charles-Dickens-Novels-SIGNED-Janet-Larson-Victorian-Literature-/164193925032>. – Назва з екрана.
51. Подосокорский, Н. Портреты «Оливера Твиста». Иллюстрации к произведениям Чарльза Диккенса [Електронний ресурс] / Н. Подосокорский. – Режим доступу: <http://philologist.livejournal.com/1586392.html> – Назва з екрана.
52. Світ Діккенса: найкращі екранізації для дорослих і дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodaya.ua/life/education/mir-dikkensa-luchshie-ekranizacii-dlyavzroslyh-i-detey-795554.html>. – Назва з екрана.
53. Світова література [Електронний ресурс] : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. : академ. рівень, проф. рівень / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова, Є. В. Волощук [та ін.]. – К. : Генеза, 2010. – Режим доступу: <http://4book.org/uchebniki-ukraina/10-klass/1134-svitovaliteratura-10-klas-nalivajko>. – Назва з екрана.
54. Столій, І. Л. Світова література. 10 клас [Електронний ресурс] :

розробки уроків / І. Л. Столій. – Харків : Ранок, 2010. – (Профільна школа). –
Режим доступу:

https://books.google.com.ua/books?id=EPGwEUISmn8C&pg=PA85&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false. – Назва з екрана.

55. Тайна Чарльза Диккенса [Електронний ресурс] : библиографические разыскания / составители: Е. Ю. Гениева, Б. М. Парчевская; художник А. А. Брантман. – Москва : Книжная палата, 1990. – Режим доступу: imwerden.de/pdf/tajna_charlza_dikkensa_1990.pdf. – Назва з екрана.

56. Уилсон Э. Мир Чарльза Диккенса. [Електронний ресурс]: Вст. ст. В. Ивашевой. Пер. и ком. Р. Померанцевой и В. Харитоновой. Ред. М. Тугушева /Издательство «Прогресс», 1975 г., с изменениями. Перевод на русский язык. Издательство «Прогресс», 1975 г. – Режим доступу: <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/uilson-mir-charlza-dikkensa/index.htm>. – Назва з екрана.

57. Хоксли, Л. Незаслуженно забытая супруга Чарльза Диккенса [Електронний ресурс] / Л. Хоксли // BBC. Culture. – Режим доступу: http://www.bbc.com/russian/uk/2016/06/160609_vert_cul_forgotten_wife_of_charles_dickens. – Назва з екрана.

58. Честертон Г.К.: Чарльз Диккенс. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.livelib.ru/book/1000713326-charlz-dikkens-g-k-chesterton>. – Назва з екрана.

59. Шевельёва Т.Н. Изучение творчества Ч.Диккенса в духовно нравственном аспекте образования высшей школы. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-tvorchestva-ch-dikkensa-v-duhovno-nravstvennom-aspekte-obrazovaniya-vysshey-shkoly/viewer> с.3. – Назва з екрана.

60. Шевелёва Т.Н. Христианские мотивы в творчестве Чарльза Диккенса. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/hristianskie-motivy-v-tvorchestve-charlza-dikkensa>. – Назва з екрана.

61. Dickens Illustrations [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dickenslit.com/dickens-illustrators/>. – Назва з екрана.